

Fredrik Clasen

Skammens sosiale maske

Om pårønderollens skam og påvirkning på identitetsutvikling i ungdomsromanene *Å fange luft* (2021) og *Høgspenning livsfare* (2020)

Bacheloroppgave i NORD2901
Veileder: Filippa Christina Widahl
Juni 2023

Fredrik Clasen

Skammens sosiale maske

Om pårørenderollens skam og påvirkning på identitetsutvikling i ungdomsromanene *Å fange luft* (2021) og *Høgspenning livsfare* (2020)

Bacheloroppgave i NORD2901
Veileder: Filippa Christina Widahl
Juni 2023

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for språk og litteratur

NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Oppsummering

Denne bacheloroppgaven undersøker hvilke innsikter ungdomsromanene *å fange luft* (2021) av Neda Alaei og *Høgspenning livsfare* (2020) av Helene Guåker kan gi oss om temaene identitet og skam, knyttet opp mot unge pårørende av foreldre med psykisk uhelse. Oppgaven består av en komparativ analyse av de to romanene, hvor jeg gjennom nærlesing av begge romanene har forsket på horisontale litterære forbindelser gjennom formmessige og tematiske grep. Som teoretisk bakteppe for oppgaven, har teorien om individets daglige rollespill av Erving Goffman, samt Stephen P. Hinshaws forskning på skam og stigmatisering forbundet til psykisk uhelse vært sentrale. Teoriene har blitt trukket frem gjennom oppgavens diskusjon, hvor det diskuteres rundt hvilke innsikter romanene kan gi oss. Her belyses det blant annet at ungdommene opplever ensomhet, skam og frykt for situasjonen de befinner seg i, og også hvorfor dette er relevant til virkeligheten.

Abstract

This bachelor thesis examines what insights the young adult novels *å fange luft* (2021) by Neda Alaei and *Høgspenning livsfare* (2020) by Helene Guåker can give us about the themes of identity and shame, related to children of parents with mental illness. The dissertation consists of a comparative analysis of the two novels, where I have researched horizontal literary connections between them through close reading of both novel's structural and thematical measures. As a theoretical backdrop for the thesis, the self-presentation theory by Erving Goffman, as well as Stephen P. Hinshaw's research on shame and stigma associated with mental illness, have been central. These have been brought forth through the discussion of the thesis, where it is discussed what insights, the novels can give us about teenagers dealing with a sick parent. Here it is highlighted, among other things, that they experience loneliness, shame and fear related to the situation they find themselves in, and why this is relevant to the real life.

Innhold

Innledning	3
Teoretisk bakgrunn og metode	4
Erving Goffman: Individets daglige rollespill	4
Skam og stigmatisering i pårørenderollen	4
Metode	5
Analyse av <i>Å fange luft</i>	5
En indre og ytre skam	5
Å finne seg selv i et falskt liv.....	7
Analyse av <i>Høgspenning livsfare</i>	8
«Derfor må eg ikkje synast»	8
«Vilde skal ikkje vite at livet er mørkt».....	10
Innsikter i skam og identitet	11
Avslutning	13
Referanseliste.....	15

Innledning

Denne bacheloroppgaven har som hensikt å undersøke hvordan barne- og ungdomslitteratur kan gi oss innsikt i barn og unges håndtering av pårønderollen, med fokus på ungdommer med psykisk syke mødre. Oppgaven vil sette fokus på disse unge pårønderes selvbylde og utvikling, med fokus på temaene skam og identitet. Dette skal jeg gjøre gjennom å analysere verkene *Å fange luft* (2021) av Neda Alaei og *Høgspenning livsfare* (2020) av Helene Guåker.

Bakgrunnen for denne vinklingen, er at pårønderollen hos unge er en rolle og erfaring som har fått mye oppmerksomhet det siste tiåret, og som samtidig er en erfaring som rammer en stor andel barn og unge. I 2011 utga Fartein A. Torvik og Kamilla Rognmo, i samarbeid med folkehelseinstituttet, en rapport som viser at antallet barn med minst én forelder med diagnostiserbare psykiske lidelser lå på omkring 410 000. Dette tilsvarte omkring 37,3% av alle norske barn i 2011 (2011, s. 26). Rapporten la også frem at barn med foreldre som har psykiske lidelser har en økt risiko for å selv utvikle psykiske lidelser (2011, s. 33).

Pårønderollen er samtidig noe som stadig aktualiseres i flere av nåtidens ungdomsromaner. Ifølge Solbjørg Nes er ungdomsromanen troverdig og mulig å kjenne seg igjen i, ved at den tar opp vanskelige sider ved ungdomshverdagen, samtidig som at den «prøver å gi et objektivt og sannsynlig avspegning eller en representasjon av den konkrete, sanselige verda vi lever i» (2014, s. 30-31). Dette innebærer ofte at protagonisten opplever kriser knyttet til vanskelige temaer, slik som dødsfall, psykiske lidelser eller sykdom (2014, s. 29). En samtidsrealistisk ungdomsroman gir oss derfor tilgang til å analysere fortellinger som en representasjon av virkeligheten. Dette tillater samtidig å gi oss et innblikk i ulike aspekter ved livet, deriblant pårønderollen, og vise oss hvordan disse aspektene påvirker barn og unge.

Denne økende bevisstgjøringen gjennom litteratur, samt forskningen på barn i pårønderollen, har gjort at jeg ønsker å fokusere min oppgave på nettopp denne gruppen, og hvordan den fremstilles gjennom ungdomsromaner. Jeg mener at barn og unge i pårønderollen behøver forskning, ikke minst fordi det er mange barn som opplever å være i denne rollen, men også fordi den kan ha negative konsekvenser. Jeg mener også at videre forskning innenfor pårønderollen i litteratur er med på å forsterke humanioras verdi innenfor slik forskning. På bakgrunn av dette har jeg valgt denne problemstillingen: **Hvilke innsikter om skam og identitet, i forbindelse med pårønderollen, kan ungdomsromanene *Å fange luft* (2021) av Neda Alaei og *Høgspenning livsfare* (2020) av Helene Guåker gi oss?**

Teoretisk bakgrunn og metode

Erving Goffman: Individets daglige rollespill

Erving Goffman (1922-1982) presenterte i sin bok *The presentation of self in everyday life* (1959), en teori som omfatter individers møte med omverdenen, hvor Goffman mener at sosiale interaksjoner er konstruerte. Teorien tar utgangspunkt i at sosiale interaksjoner er et skuespill, hvor *utøveren*, altså individet, planlegger hva omverden skal få vite, og hva omverden ikke skal få vite. Han skildrer dette gjennom to begreper: *frontstage* (front-region) og *backstage* (back-region). Hensikten med disse begrepene, er å vise at individer oppfører seg annerledes enn de egentlig føler, for å passe bedre inn i sine hverdagslige roller.

Frontstage kan forklares som der selve utførelsen av denne «falske», eller planlagte rollen utføres, mens *backstage* er området hvor individet kan planlegge hvordan han vil fremstå, ved å skjule enkelte sider ved seg selv som ikke passer inn i individets sosiale rolle (Goffman, 1971, s. 109-111: 114-115). Siden utøveren forbereder hvilke sider som skal vises til omverdenen, klarer utøveren å skjule det faktiske, og fremhever en falsk side av seg selv til *publikumet*, altså de som utøveren samhandler med i denne falske rollen. Aktøren gjør med andre ord bevisste valg for hvordan hen vil fremstå i sosiale kretser.

Skam og stigmatisering i pårønderollen

I boken *The Mark of Shame: Stigma of Mental Illness and an Agenda for Change* (2007), legger Stephen P. Hinshaw frem et kapittel om familiemedlemmer og nære pårørende av individer med psykiske lidelser. Hinshaw skriver at familiemedlemmer ofte befinner seg i en ekstremt vanskelig situasjon, hvor de må opptre som både forsørgere, finansielle supportere, talsperson og annet, samtidig som at de bærer på skam (Hinshaw, 2007, s. 217). Denne rollen bringer også med seg stigma, som gjør at mange familiemedlemmer føler skam og ydmykelse. Dette resulterer i at mange pårørende ikke snakker om situasjonen og holder det til seg selv, noe som risikerer å påvirke helsen til de pårørende (Hinshaw, 2007, s. 225).

Mye av årsaken til at pårørende kan føle skam, ligger i stigmatiseringen og fremmedgjøringen av sykdom og pårørende. Hinshaw forklarer stigma som [...] a global devaluation of certain individuals on the basis of some characteristic they possess, related to membership in a group that is disfavored, devalued, or disgraced by the general society» (Hinshaw, 2007, s. 217).

Med andre ord, en dehumanisering på bakgrunn av karakteristikker som ellers skiller seg ut fra det som blir ansett som normalt. Pårønderollen beveger seg vekk fra det «normale», ved at det har en direkte tilknytning til sykdom, og i sammenheng med min oppgave, psykisk helse. Siden pårønderollen beveger seg vekk fra det normale, vil derfor Hinshaws teori, men

også Goffmans teori, være relevante for å vise hvordan ungdommer håndterer pårønderollen, og hva som styrer deres valg.

Metode

Metoden jeg har valgt å bruke for denne bacheloroppgaven, er komparativ analyse. En komparativ analyse vil i hovedsak bety at jeg tar for meg to ulike litterære verk, og ser på litterære forbindelser mellom dem (Samilow, 2018, s. 72). I denne oppgaven vil jeg ta for meg en sammenligning av Rolf Gaasland kaller *horisontale litterære forbindelser*, som betyr at jeg undersøker ulike analogier innenfor litteraturen, slik som tematiske eller strukturelle likheter mellom to adskilte litterære verk (Gaasland, 1999, s. 133). I denne oppgaven vil jeg analysere horisontale forbindelser gjennom tematiske- og strukturelle likhetstrekk, opp mot temaene *skam* og *identitet*. Dette vil jeg gjøre gjennom nærlesing av begge verkene. Hensikten med dette er å se og vise til hvordan skam og identitet blir fremstilt av protagonistenes tanker, valg og følelser, og hvilke innsikter dette gir oss som leser.

Analyse av *Å fange luft*

Ungdomsromanen *Å fange luft* handler om tenåringsjenta Samia og hennes hverdag med en mor som er kontrollerende og påtrengende. Fortellingen tar plass samtidig som Samia starter på videregående, med et nytt miljø og fremmede personer som hun må bli kjent med. Samia, som tidligere har følt seg usynlig og som har tatt lite plass på barne- og ungdomsskolen, forsøker derfor å finne seg selv og et nytt sosialt miljø. Dette gjør hun samtidig som hun håndterer moren sin, som framfor å ta på seg rollen som mor, ønsker å ta på seg rollen som bestevenninne. Et gjennomgående problem for Samia blir derfor å håndtere sin identitetsutvikling og miljøskifte, samtidig som hun må håndtere morens behov, som ofte kommer før hennes egne.

En indre og ytre skam

Etter min lesing av *Å fange luft*, mener jeg at protagonisten Samia sitter igjen med en tydelig skam knyttet til pårønderollen. På det formmessige planet er det hovedsakelig to aspekter jeg mener er vesentlige å trekke frem for å belyse dette: fokalisering og apostrofering. Romanen følger en intern fokalisering, som vil si at fortellingen gjengis slik som den oppleves av protagonisten (Claudi, 2020, s. 82). Dette gjør at de tankene og følelsene som blir fremstilt, kun blir framstilt gjennom romanens jeg-person, Samia. Det er blant annet gjennom Samias indre dialoger med seg selv, at hennes negative og skamfulle syn på moren sin kommer frem: «Jeg tar meg selv i å ønske at du var mer som moren til Kristoffer [...] Jeg sukker. Du kunne i det minste hatt en jobb tenker jeg. Noe å gjøre, noe å stå opp for som ikke var meg» (Alaei,

2021, s. 39-40). I dette utdraget belyses Samias skam over morens mangel på jobb, samtidig som at hun sammenlignes med en annen morsfigur som stiller seg nærmere Samias syn på hva en ideal mor er. Slike henvendelser er noe som stadig kommer frem i romanen, noe som gjør at vi får et negativt blikk til Samias relasjon til moren, men samtidig hennes skam for morens situasjon. Det er samtidig gjennom fokaliseringen at vi får vite om morens tilstand. Moren blir aldri eksplisitt nevnt for å ha en psykisk lidelse, men vi får fremdeles et syn på moren som syk gjennom de mange skildringene Samia gir oss.

Alaei har samtidig valgt å skildre Samias relasjon til moren gjennom *apostrofering*, et litterært virkemiddel som tar i bruk «en retorisk tiltale av noe eller noen som ikke kan svare» (Warberg, 2021, s. 60). Bruken av dette litterære virkemidlet er med på å tydeliggjøre den samme skammen som fokaliseringen viser, men legger samtidig til en dypere skam fra Samia sin side. Apostroferingen viser nemlig Samias skam over hennes egne håndtering av situasjonen: Gjennomgående i romanen skildres Samias desperasjon og ønske om å hele tiden tilfredsstille det litterære du-et, og ved å vise til hvor stor påvirkning dette du-et har på Samia. Dette kommer blant annet frem gjennom side 115, hvor Samia sier: «Alltid tenker jeg på deg, uansett hva» (Alaei, 2021, s. 115), etterfulgt av «Hva om du aldri får deg en jobb? Hva om du blir deprimert og det er min skyld? Hva skjer med deg hvis jeg flytter ut etter videregående?» (Alaei, 2021, s. 115). Slik jeg leser dette utdraget, så spesifiserer denne indre dialogen med du-et, at Samia frykter både hennes egen, men samtidig morens, fremtid. Tanken på å ikke kunne tilfredsstille moren slik hun ønsker, og samtidig være redd for hva fremtiden vil bringe, viser en tydelig skam over Samias egne mislykkethet, siden hun i hennes egne øyne ikke klarer å oppfylle sin rolle som datter.

Skammen over mislykkethet er noe som også blir belyst gjennom romanens tematiske oppsetning. Samia opplever stadig at hun må legge vekk sine egne ønsker, for å tilfredsstille morens behov. Den største årsaken bak dette er Samias skam, siden skammen hindrer henne i å skaffe den nødvendige hjelpen hun trenger. Dette er fordi hun frykter at samfunnet vil se annerledes på henne og moren hvis det kommer frem at hun er syk, og viker fra samfunnets normal: «Tenk om Jenny og de visste at det var deg? At det er *du* som er mammaen min» (Alaei, 2021, s. 105). Samia føler seg derfor pliktet overfor seg selv til å holde moren, og hennes egne situasjon skjult. Dette gjør at Samia blir stående helt alene i en vanskelig situasjon, uten noen utvei.

Slik jeg tolker det, er det derfor mulig å lese to ulike typer skam i Samias rolle. På den ene siden har Samia en ytre skam, som er den skammen hun føler overfor situasjonen og frykten

for stigmatisering og fremmedgjøring av moren fra samfunnet. Den ytre skammen blir tydelig gjennom flere av valgene Samia tar, ved for eksempel å holde situasjonen skjult fra omverden, og gjennom å skjule hvem moren er for sine nye venner. På den andre siden forekommer det en indre skam, som i større grad baserer seg på skam overfor seg selv og hvordan Samia håndterer moren. Den indre skammen blir på den andre siden synlig gjennom fortellerinstansen i romanen, hvor flere av innsiktene i Samias tanker, samt det det litterære du-et, viser oss en skam og følelse av mislykkethet fordi hun ikke klarer å leve opp til morens ønsker og forventninger.

Å finne seg selv i et falskt liv

Skammen som kommer frem gjennom romanen bringer også med seg et viktig element som implisitt blir tatt opp i romanen: identitet og identitetsutvikling. Dette er et tema som rammer Samia, siden hun ikke får utforske seg selv og sine behov som menneske, men også fordi hun velger å fjerne enkelte deler av seg selv for å passe best mulig inn i samfunnet. Gjennom fortellerinstansen får vi konkrete innsikter i hvordan Samia ønsker å fremstille seg selv for sine venner og omverden generelt. Den interne fokaliseringen gir oss tidlig innsikt i at Samia ikke har hatt det bra på barne- og ungdomsskolen, og at videregående gir et nytt håp for en bra skolehverdag: «Jeg har lyst til å fortelle deg at jeg har en følelse av at videregående blir bra for meg, bedre enn barne- og ungdomsskolen» (Alaei, 2021, s. 14-15). Samtidig som at dette bringer håp, gir det samtidig et press for at hun må passe inn for å få nye venner. En viktig tematikk er derfor Samias indre strid med seg selv, hvor hun må velge mellom å holde moren og situasjonen hennes skjult fra omverden, eller miste sjansen til å skaffe seg et nytt sosialt miljø.

Denne indre striden bygger dermed grunnlaget for at Samia må ta del i en indre reise med seg selv, for å finne ut hvem hun egentlig er. Dette gjør Alaei gjennom å følge den klassiske *hjem-ute-hjem* strukturen som går igjen i flere barne- og ungdomsromaner (Slettan, 2014, s. 32). I en slik reise drar protagonisten vekk fra hjemmet, for å dra ut i verden og oppleve spenning og livserfaring, for så å vende hjem igjen. Denne strukturen kan derimot også komme til uttrykk gjennom en indre reise hvor protagonisten blir formet og dannet som person (Birkeland & Mjør, 2012, s. 50). I *Å fange luft* blir denne reisen skildret gjennom Samias brudd med pårønderollen: Samia tar stadig avstand fra moren og situasjonen (hjemmet), og tar et oppgjør mot morens kontrollerende oppførsel gjennom hennes valg som motstrider morens ønsker og forventninger (ute). Dette kommer blant annet frem på side 124-125, hvor moren til Samia låser henne inne på rommet for å ha kontroll på datteren sin, men hvor Samia

tar et valg med seg selv og klatrer ut vinduet for å dra på en fest (Alaei, 2021, s. 124-125). Mot slutten av romanen avsluttes strukturen, og Samia «vender hjem igjen». Dette skjer ved at Samia forhold til moren forbedres, siden både Samia og moren har vokst om personer. Denne hjem-ute-hjem strukturen viser oss dermed hvordan Samia står alene og må ta sine egne valg, uavhengig av morens tilstand, for å dra ut i verden og vokse som person. Det er gjennom dette at Samia vokser som person, gjennom å bryte med den påførte pårønderollen. Dette bruddet bidrar dermed til at Samia dannes til en selvstendig jente som tørr å stå opp for seg selv, og med dette få det bedre i sitt eget liv.

Samtidig så er det mulig å lese pårønderollen som et hinder for Samias identitetsutvikling, siden skammen hun føler påvirker henne til å holde hennes egentlige personlighet skjult fra omverden. Ved å skjule situasjonen fra omverden, blir hun tvunget til å skreddersy en ny sosial fremstilling av seg selv, fordi hun frykter at hun og moren kan bli utsatt for stigmatisering. Det blir derfor en klar sammenheng mellom skam og identitetsutvikling, hvor den skammen som Samia føler på hindrer henne i å utvikle seg selv gjennom et naturlig og autentisk liv. Framfor dette velger hun å vokse med en falsk personlighet som hindrer henne i å utforske sitt egentlige selv.

Analyse av Høgspenning livsfare

Høgspenning livsfare handler om tenåringsjenta Lea, som i likhet med Samia, nettopp har begynt på videregående, og som prøver å skaffe seg nye venner og et nytt miljø. Lea har en mor som har bipolar lidelse, noe som gjør at hun verken spiser mat eller snakker med Lea. For å bearbeide situasjonen hun befinner seg i, skaper Lea en fiktiv versjon av seg selv som hun kaller for Wilde. Wilde får seg venner og en kjæreste, hun er kul og morsom, og er i Lea sine øyne, en mye bedre versjon av seg selv. Problemet er bare at Wilde ikke er Lea, og Lea må til slutt innse at hun ikke kan være Wilde for alltid. Dette kommer spesielt frem i bokens siste deler, hvor moren til Lea begår selvmord etter en lang kamp mot hennes psykiske uhelse. Familiens håndtering av morens sykdom er noe som er satt i fokus under hele romanen, hvor vi får innblikk i både Lea og farens reaksjoner på pårønderollen gjennom dialoger og Leas tanker.

«Derfor må eg ikkje synast»

Boken følger, i likhet med *å fange luft*, en intern fokalisering med Lea som jeg-forteller. Dette gjør at vi får innblikk i Lea sitt liv og håndtering av pårønderollen, samt hennes sorg, skam og hennes personlige kamp mot seg selv som person. Den interne fokaleringen mulighet til å tilbakeholde informasjon, men samtidig gi implisitt informasjon. Dette er noe Guåker gjør

gjennom romanens dialoger mellom Lea og faren hennes, men samtidig gjennom Leas indre tanker. Lea og faren befinner seg i lignende posisjoner i deres håndtering av pårørenderollen, ved at de begge velger å skjule deres sårbarhet og skam gjennom å ikke snakke om situasjonen. Den interne fokaliseringen gir oss derfor et innblikk i både Lea og faren hennes sin skam, gjennom Leas beskrivelser av farens endrede væremåte: «det er ei og anna melding frå pappa. Ingenting meir. Han seier stort sett at ting er som før. Men det er ikkje sant. Han er annleis, han også [...]» (Guåker, 2020, s. 37). Lea og faren blir dermed to parallelle karakterer, siden han, i likhet med henne, holder situasjonen skjult og prøver å skjule morens egentlige tilstand. Farens valg av å holde tilbake sine følelser og situasjon er samtidig noe jeg mener er med på å forsterke Leas skam, siden dette igjen understreker situasjonen som noe avvikende fra samfunnets normal. For Lea blir det å skjule situasjonen «normalisert» gjennom pappaen sin, noe som legitimerer hennes senere valg om å skjule seg bak en falsk personlighet.

Videre på det strukturelle og formmessige planet, mener jeg også at romanens strukturelle inndeling er verdt å trekke frem. Romanen er delt opp i flere kapitler, som ofte har overskrifter som reflekterer protagonistens følelser, valg eller syn på verden. I mine øyne blir denne bruken av overskrifter et middel som synliggjør den skammen som Lea føler på, og med dette forsterker Leas indre følelser. Jeg mener at Leas skam blir særlig synlig gjennom kapittelet «usyneleg» (s. 32). Kapittelet består kun av én side, som skildrer Leas frykt for skam og stigmatisering i etterkant av at Lea har innsett at moren er psykisk syk: «Det kjennest som om det står skrive over ansiktet mitt: Noko er gale. Derfor må eg ikkje synast. Eg må ikkje prate med nokon, må ikkje smile, ikkje le, ikkje grine (Guåker, 2020, s. 32). Her skildres Leas første møte med omverden som en ung pårørende. Leas reaksjon på morens situasjon, gjør at Lea føler en plikt ovenfor seg selv. Hun kan ikke la andre få se henne som hun er, i frykt for hvordan dette vil påvirke omverdens syn på henne. Det blir derfor et av de første møtene vi får av Leas skam, og også et viktig vendepunkt for Leas videre håndtering av pårørenderollen, siden denne plikten av å være usynlig leder Lea til å bli Wilde.

Skammen som Lea føler, kommer også til syne gjennom stigmatiseringen som blir fremstilt i romanen. Uttrykk som «er du helt psyk i hodet, eller?» (Guåker, 2020, s. 59) er noe som Lea møter flere ganger i romanen, og det kan virke som at stigmatisering av psykisk uhelse har blitt «normalisert» gjennom spøk og morsomme uttrykk:

Det er uråd å høyre kva dei andre pratar om, heilt til eg høyrer latter og Astrid som seier høgt innimellom latterhiksta: - Slutt! Herregud, Liva, slutt! Sluuuuutt! Er du heilt pasient, eller? Eg trur vi må ringe ambulansen og få deg innlagd på Sand (Guåker, 2020, s. 147).

I dette utsnittet blir psykisk uhelse, samt det psykiatriske sykehuset «Sand», latterliggjort av vennene til Lea, som er uvitende om hennes situasjon. Dette skaper en sterk reaksjon hos Lea, hvor hun både er redd for hvordan de andre vil reagere hvis hun ikke spiller med, samt at hun reagerer på at hun ikke klarer å skjule at hun reagerer på hva som blir sagt. «Alle vil skjønne at det er noko gale med meg hvis eg ikkje snur meg [...] Kvifor greier eg ikkje å late som ingenting?» (Guåker, 2020, s. 147-148).

Denne stigmatiseringen viser en av de største årsakene til Leas skam, nemlig omverdenens reaksjon på psykisk uhelse. Guåkers valg av å ha stigmatisering som tema i romanen, underbygger nettopp Leas reaksjon på pårørenderollen, nemlig at hun må holde den skjult. På den måten blir Leas valg av å holde seg selv skjult implisitt legitimert og forsterket som er positivt valg, fordi vennene til Lea realiserer hennes frykt. Samtidig så viser Leas reaksjon på stigmatiseringen at hun ikke klarer å legge situasjonen fra seg, og at det faktisk er umulig å gjøre seg usynlig, slik hun ønsker. Den hverdagslige stigmatiseringen blir derfor både en positiv og negativ påvirkning på Lea: Negativt sett fordi legitimerer hennes valg om å gjøre seg usynlig på grunn av skammen, men og positivt sett fordi hun innser at dette er en umulig oppgave.

«Vilde skal ikkje vite at livet er mørkt»

Den skammen, stigmatiseringen og frykten som jeg allerede har diskutert, bringer med seg et av de viktigste elementene ved romanen: Den fiktive karakteren Vilde, som er en realisering av Leas ideale ungdomsjente. Selv om Vilde kan sees på som et forsøk på å bearbeide situasjonen Lea befinner seg i, mener jeg også at denne masken i hovedsak kommer som et forsøk på å skjule hennes egne sårbarhet, skam og situasjon. Lea er redd for hvordan hun vil bli sett på dersom det blir kjent at moren er psykisk syk, noe som også bidrar til at Lea ikke vil vise seg som den personen hun er. Dette kommer blant annet frem ved en samtale Lea har sammen med kjæresten sin, Halvor: «Livet er mørkt! Seier eg og møter blikket hans, men angrar med ein gong. Eg må passe på så eg ikkje viser han kva som bur i meg [...] Eg er jo Vilde, og Vilde skal ikkje vite at livet er mørkt» (Guåker, 2020, s. 77). Lea frykter hvordan hennes egentlige følelser og hennes egentlige selv vil påvirke forholdet hun har til de rundt seg. Hun er redd for hvilke stigmatiseringer hun vil møte dersom hennes venner får vite om moren og livet hennes, og skammer seg derfor over situasjonen. Slik jeg leser det, blir derfor

skammen til Lea selve roten til valget om å skjule seg selv fra omverdenen gjennom sin maske, Vilde.

Karakteren Vilde blir derfor en forsvarsmekanisme for å distansere seg selv fra pårønderrollen, og for å vise seg best mulig for andre medmennesker. Dette er fordi Vilde realiserer Leas plikt om å være usynlig, ved å ta på seg egenskaper som Lea føler hun egentlig ikke har. Gjennom kapitlene «Alias» (s. 56-57) og «psyk i hovudet» (s. 58-59) blir Vilde for første gang fremstilt. Vilde skildres som en karakter som har alt det som Lea mangler, av både trygghet, selvtillit, venner og kjæreste (s. 56), og fremstilles som en sosial maske som Lea tar på seg for å få alt det hun føler hun mangler. Det er samtidig gjennom denne sosiale masken at Lea vokser som person, noe som gjør at hun vokser inn i en falsk personlighet. Karakteren Vilde får derfor en lignende stilling som Samias rollebrudd i *Å fange luft* har, hvor det er reisen gjennom karakteren Vilde at Lea vokser som person og finner seg selv. Slik jeg leser det, følger Guåker hjem-ute-hjem strukturen gjennom denne karakteren. «Hjemmet» er Lea før Vilde og hvor alt er normalt, «ute» er Lea i Vilde, hvor hun gjennomgår en indre strid og forsøker å finne seg selv, og «hjem igjen» er Lea etter Vilde, hvor hun innser at hun ikke kan skjule seg for alltid. På et vis blir derfor Leas personlige utvikling en parallell med hennes forsøk på å fraskrive seg de negative delene med pårønderrollen, fordi hennes indre reise skjer gjennom Vilde.

Samtidig så viser romanen hvordan Lea til slutt må fraskrive seg sin ideelle personlighet, når hun må bearbeide morens selvmord. Lea forstår at hennes frykt for hvordan omverden vil se på henne ikke er slik hun hadde forestilt seg, og at hun faktisk får støtte fra vennene sine, framfor at de skyver seg vekk (Guåker, 2020, s. 203). Dette gjør at Lea til slutt legger Vilde vekk, og vokser som en selvstendig og ekte person: «Eg veit ikkje kva som kjem til å skje når eg kjem tilbake på skulen etter nyttår. Veit ikkje kven eg er da. Men Vilde er borte. No er det berre eg som står att» (Guåker, 2020, s. 204).

Innsikter i skam og identitet

Til nå har jeg analysert de to litterære verkene opp mot skam og identitet, hvor jeg har belyst hvordan disse tematikkene kommer til uttrykk i de litterære verkene, men også hvordan de henger sammen. I denne diskusjonen skal jeg ta med de funnene jeg har gjort inn for å diskutere problemstillingen jeg la frem innledningsvis: **Hvilke innsikter om skam og identitet, i forbindelse med pårønderrollen, kan ungdomsromanene *Å fange luft* (2021) av Neda Alaëi og *Høgspenning livsfare* (2020) av Helene Guåker gi oss?**

En av de viktigste innsiktene som romanene gir, er i mine øyne hvordan pårønderollen tvinger de unge pårørende til å skape falske identiteter for å passe inn i samfunnet. Selv om de to protagonistene har helt ulike bakgrunner og situasjoner, hvor én har en for nær og påtrengende mor, og den andre har en sengeliggende mor som ikke har kontakt med datteren sin, deler de samme skjebne i møtet med omverden. Både Samia og Lea frykter hvordan samfunnet vil se på dem hvis det kommer frem at deres mødre er syke, noe som gjør at de begge flykter fra problemene sine ved å holde dem skjult. For Lea kommer dette helt konkret frem ved at hun tar på seg en egen, sosial identitet for å passe inn i skolen og klassemiljøet. Selv om dette teatraliske skuespillet ikke kommer like tydelig frem gjennom Samia, velger hun i likhet med Lea å skjule både moren og situasjonen fra hennes venner. Begge jentene legger derfor sine egentlige personligheter fra seg for å passe bedre inn i deres hverdagslige roller som unge tenåringsjenter som forsøker å skaffe seg venner og passe inn i samfunnet – og med dette passe inn i deres sosiale miljøer.

Dette gjør at begge jentene lever slike teatraliske liv som Erving Goffmans teori påstår at individer gjør – nemlig at vi skjuler våre negative sider for å vise våre beste sider. Begge jentene legger sine mødre og pårønderollen *bak scenen*, slik at de kan vise seg på best mulig måte foran det sosiale publikumet *på scenen*, og med dette passe inn i deres «normale» roller. På dette viset blir unge pårørende aktører som står alene og usikre på hvordan de skal håndtere rollen. Deres løsning blir å holde denne vanskelige situasjonen for seg selv, noe som igjen gjør at de ikke får den hjelpen de faktisk trenger. I den norske velferdsstaten er det lovpålagt at unge pårørende skal få nødvendig hjelp, og at de *ikke* skal bli pålagt rollen som omsorgsgiver, men heller få nødvendig hjelp gjennom informasjon, oppfølging og veiledning (Helsedirektoratet, 2017). Det faktum at unge pårørende skjuler situasjonen de befinner seg i, gir derfor en videre innsikt i at skam og stigmatisering gjør at unge pårørende ikke får den hjelpen de trenger eller skal ha.

Spørsmålet om hvorfor unge pårørende velger å skjule den situasjonen de befinner seg i leder også til en annen innsikt som jeg mener blir fremmet i romanene, og særlig i *Høgspenning livsfare*: nemlig at samfunnet på flere områder har normalisert en hverdagslig stigmatisering, som i enda større grad fremmer skam hos unge pårørende. Dette er veldig tydelig gjennom Lea og hennes venner, hvor hun stadig møter stigmatiserende ord rundt psykisk uhelse. Ifølge Hinshaw avslører språket vårt at psykisk uhelse blir sett på som noe fremmed fra sosiale normer. Han viser til at begreper, slik som «crazy» og «You're insane!», ofte blir brukt som negativt ladde begreper i hverdagslige settinger (Hinshaw, 2007, s. 116). Ord og begreper som

omhandler psykisk helse har, ifølge Hinshaw, blitt en del av vårt hverdagslige vokabular og ligger derfor skjult for ikke-pårørende – noe han mener kan føre til økt stigmatisering:

«Overall, language patterns signal a preoccupation with mental disorder across childhood, adolescence, and adulthood, with a host of terms related to mental illness used to scapegoat and demean those who violate social norms» (Hinshaw, 2007, s. 116). Det er dette som kommer frem gjennom vennene til Lea, nemlig at deres hverdagslige vokabular inneholder ord og uttrykk som øker stigmatiseringen av psykisk syke – inkludert moren til Lea.

Leas håndtering av denne hverdagslige stigmatiseringen blir også skildret gjennom romanen, hvor vi får se at Lea befinner seg i en krise som hun ikke helt vet hvordan hun skal håndtere: Hun må enten spille med i denne stigmatiseringen, og le om sin egen mors sykdom, eller risikere å falle ut av vennenes sosiale krets. Denne situasjonen er noe Hinshaw mener er normalt for pårørende, da pårørenderollen bringer med seg et stort ansvar, men samtidig skam og en stor risiko for stigmatisering. Ifølge Hinshaw er dette roten til at de pårørende ofte holder situasjonen tilbake fra omverden da denne skammen og stigmatiseringen resulterer «coping responses of silence and secrecy» (Hinshaw, 2007, s. 225). Selv om romanene viser dette på ulike måter, hvor vi får lite innsikt i hverdagslig stigmatisering i *å fange luft*, viser samtidig Samia en lignende respons på pårørenderollen, fordi hun også velger å skjule enkelte sider ved seg selv for å passe inn.

I tillegg så gir romanene en tydelig innsikt i hvordan skam påvirker de unge pårørende som ikke klarer å leve opp til den rollen som de blir tvunget til å ta, noe som også påvirker dem til å skamme seg over seg selv. Begge romanene gir innsikt til protagonistenes egne tanker og indre dialoger gjennom fortellerinstansen, noe som gjør at protagonistenes selvbilde også vises. Begge karakterene har til felles at de utvikler negative selvbilder for hvordan de håndterer situasjonen de befinner seg i. Dette er igjen med på å belyse Hinshaws uttalelse om at å skjule pårørenderollen vil kunne være skadelig på den pårørende, men også forskningen til Torvik & Rognmo som sier at det er økt risiko for å utvikle psykiske lidelser blant unge pårørende (Hinshaw, 2007, s. 225; Torvik & Rognmo, 2011, s. 33). Gjennom å holde tilbake informasjon risikerer unge pårørende utvikle et negativt selvbilde, hvor de føler skam og mislykkethet for at de ikke klarer å utfylle en rolle som de i utgangspunktet ikke skal ha.

Avslutning

Ungdomsromanene *å fange luft* og *høgspenning livsfare* skildrer to ulike individer i to helt forskjellige situasjoner gjennom ulike tematiske og formmessige grep. Allikevel så blir resultatet til begge protagonistene at de befinner seg i en lignende situasjon som skildres

gjennom deres felles skam for rollen de må påta seg, samt hvordan denne skammen påvirker deres identitetsutvikling. Dette forteller oss ikke bare at pårønderollen er en rolle som krever mye av barn og unge: Det forteller oss også at pårønderollen inneholder like aspekter som til en viss grad påvirker de utsatte ungdommene i lik grad – på tross av deres utgangspunkt.

Jeg har i denne bacheloroppgaven belyst flere av de innsiktene som ungdomslitteratur kan gi oss om skam og identitet, gjennom en komparativ analyse av horisontale litterære forbindelser mellom to ulike ungdomsromaner. Av disse innsiktene kommer det frem hvordan unge pårørende blir stående alene i en vanskelig situasjon, og hvordan frykt for skam og stigmatisering hindrer dem i å få den nødvendige hjelpen de trenger og har krav på. Dette gjør igjen at deres identitetsutvikling styres av løgner, noe som videre kan resultere i negativ psykisk helse hos de pårørende. Opp mot dette har jeg valgt å trekke frem Erving Goffmans teori om individers hverdagslige rollespill. Protagonistene har til felles at de møter samfunnet med falske liv på grunn av deres skam og frykt for stigmatisering. Begge jentene utvikler seg derfor inn i falske liv, noe som gjør at de blir fanget i deres rolle. Denne teorien settes også opp mot Stephen Hinshaws forskning på skam og stigmatisering, hvor vi ser at begge protagonistenes valg styres av deres indre og ytre skam, samt deres frykt for stigmatisering fra deres venner og bekjente.

Å fange luft og *Høgspenning livsfare* gir oss derfor innsikt i pårønderollens påvirkning på ungdommers skam og identitet, men også innsikter i hvordan ungdommer bearbeider og håndterer pårønderollen. Romanene gir innsikt i hvordan protagonistenes syn på verden forvrenges, og hvordan håpløshet og frustrasjon trer frem i ungdommer som til tider føler seg ensomme i en vanskelig situasjon. Samtidig så normaliserer romanene at vanskelige situasjoner er noe vi alle møter gjennom livet, og fremstiller samtidig hvor vanskelig det er å møte disse situasjonene alene. Slike fremstillinger er ikke bare med på å belyse det enorme presset ungdommer føler på i denne rollen, de er samtidig med på å fjerne deler av tabuene som omringer pårønderollen, og kan med dette være med på å åpne for et større ytringslandskap hvor erfaringer kan deles uten å risikere å bli stigmatisert, og hvor unge pårørende ikke trenger å skjule seg selv bak sosiale masker.

Referanseliste

- Alaei, N. (2021). *Å fange luft*. Gyldendal
- Birkeland, T & Mjør, I. (2012). *Barnelitteratur – sjangrar og teksttypar* (3. utg.). Cappelen Damm Akademisk.
- Claudi, M. B. (2020) *Litteraturteori* (3.utg). Fagbokforlaget.
- Gaasland, R. (1999). *Fortellerens hemmeligheter: Innføring i litterær analyse*. Universitetsforlaget.
- Goffman, E. (1971). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Penguin Books.
- Guåker, H. (2020). *Høgspenning livsfare*. Samlaget
- Helsedirektoratet. (2017, 16. Januar). *Om veilederen*.
<https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/parendeveileder/om-veilederen>
- Hinshaw, S. P. (2007). *The Mark of Shame: Stigma of Mental Illness and an Agenda for Change*. Oxford University Press.
- Samilow, T. K., (2018). Om å lese på kryss og tvers: komparativ litteraturdidaktikk. I A. S. Larsen, B. Wicklund & I. Sørensen (red.), *Norsk 5-10: Litteraturboka* (s. 71-84). Universitetsforlaget.
- Nes, S. T. (2014). Den samtidsrealistiske ungdomsromanen. I S. Slettan (red.), *Ungdomslitteratur: ei innføring*. Cappelen Damm Akademisk.
- Torvik, F. A. & Rognmo, K. (2011). *Barn av foreldre med psykiske lidelser eller alkoholmisbruk: omfang og konsekvenser*. Fhi.no
<https://www.fhi.no/globalassets/dokumenterfiler/rapporter/2011/rapport-20114-pdf.pdf>
- Warberg, S. H. (2021). Apostrofere den levende: Den pårørendes vitnemål om autisme i Olaug Nilssens Tung tids tale. *Kultur & klasse*, 49(131), s. 59-80.
<https://tidsskrift.dk/kok/article/view/127483/173758>

